

„...végeredményben az emberek alakították sorsunkat a múltban”

Beszélgetés Henryk Olszewskivel

Henryk Olszewski rendszer- és jogtörténész 1932. január 2-án született Lengyelország Swiece nevű kisvárosában értelmiségi család gyermekeként. A Poznańi Egyetemen 1950–1954 között jogot hallgatott, majd 1956-tól 2002-es nyugdíjazásáig az Adam Mickiewicz Egyetemen dolgozott. 1959-ben szerezte meg a jogtudományok doktora fokozatot, szakterülete az állami jogtörténet és a lengyel jogrendszer. Disszertációjának címe *A Lengyel Köztársaság politikai rendszere a nemesség felfogásában 1697–1740 között*. Kandidátusi értekezését 1966-ban *A Lengyel Köztársaság Szejmje az oligarchia idején. Jog-gyakorlat-elmélet-programok* címmel írta, melynek megvédése után megkapta docensi kinevezését. 1976-ban rendkívüli professzor, 1986-ban rendes professzor lett. 1961-ben átvette az újonnan létrehozott Történeti és Politikai Tanok Műhelyének vezetését a Poznańi Egyetemen, majd 1967-től tanszékvezető. Ezt követően a Jogi és Közigazgatási Kar dékán-helyettese, majd 1975–1978 között a dékáni posztot töltötte be. 1969–1972 között a toruńi Kopernikusz Egyetem Lengyel Állam- és Jogtörténet Tanszékét irányította. 1993–1994-ben a Római Jog- és Politikatörténeti Tanszék vezetője lett a szcsecini Jog- és Közigazgatástörténeti Egyetemen. 1977–2014 között a Jogtörténeti Szemle főszerkesztője volt.

1977-ben megkapta a Lengyel Érdemrend Tisztikeresztjét. 1986-ban Oswald Balzer érccel ismerték el munkásságát, 2013-ban az Adam Mickiewicz Egyetem a „*Palmae Universitatis studiorum Posnaniensis*” díjjal tüntette ki. 2000-ben a frankfurti Viadrina Európai Egyetem Honoris Causa doktori címet adományozott számára a német–lengyel kapcsolatok tárgyában végzett munkásságáért. 2010-ben a Jagelló Egyetem tisztelte meg a Honoris Causa kitüntetéssel, 2015-ben a Mickiewicz Egyetem ünnepélyesen megújította doktori címét. Az oktatási miniszter három alkalommal részesítette miniszteri díjban.

Egy nagy ívű tudományos pálya bemutatásánál elengedhetetlen annak rövid áttekintése, hogy honnan is indult az. Kérem, mutassa azt a környezetet és családi hátteret, ahonnan Ön indult!

Nem származom arisztokrata családból. Szüleim korai halála után polgári életet élő nagyszüleim neveltek, akik szorgalmas és becsületes emberek voltak. Gyakran beszélgettünk a történelemről. A dédapám részt vett a sedan-i csatában, a fia, az anyai nagyapám a porosz hadsereg katonája volt, a Német Császárságban töltötte fiatalságát. Szentimentalizmussal emlékezett rá, nem sejtette, hogy csalódní fog a második világháború végkimenetelében.

Középiskolás korában eldőlt már, hogy a történelem, a jogtörténet művelése lesz a hivatása? Ha igen, milyen élmények alapján kezdett foglalkozni a történelemmel?

A középiskolát egy kisvárosban, Swiecieben (Gdański Pomeránia) végeztem, ahol a történelem volt a kedvenc tantárgyam. Újságíró akartam lenni, de nehéz idők jártak, s a szanációs¹ rendszer egykori katonatisztjének fiaként csak álmodhattam arról, hogy felvesznek újságírással vagy történelem szakra. Távoli rokonom, Paweł Czaplewski atya, a Gdańsk melletti Miłobądz egyházközség prépostja, aki a múlt nagy szakértője volt, s akivel gyakran töltöttem a vakációimat, azt tanácsolta és arra ösztönzött engem, hogy foglalkozzam történelmi problémákkal. Végül eldöntöttem, hogy Poznańba megyek jogot tanulni, mert tudtam, hogy a tantervben szerepelnek történelmi jellegű tantárgyak is.

Melyek voltak a legfontosabb intellektuális vagy egyéb hatások, amelyek kutatómunkáját meghatározták, befolyásolták? Az egyetemen voltak-e meghatározó tudós, tanár példaképei? Ha igen, kik ők?

1950-et írtunk, amikor a Poznańi Egyetem Jogtudományi Karán megkezdtem tanulmányaimat, s annak ellenére kiváló képzést kaptam, hogy ekkor indult a sztálinista eszméknek alárendelt oktatás az egyetemeken. A politika nem csak az ablakokon és az ajtókon át lépett be a tantermekbe, azonban jelen voltak a régi professzorok, akik szkeptikusak voltak a kommunizmussal és a marxizmussal szemben. Olyan kiemelkedő, nagy hírű tudósok előadásait hallgathattam, mint Antoni Peretiatkowicz, Zygmunt Lisowski, Alfred Ohanowicz, Czesław Znamierowski, Marian Zimmerman. Természetesen engem a történelmi és jogi tárgyak érdekeltek leginkább. Azonnal feliratkoztam Zygmunt Wojciechowski és Zdzisław Kaczmarczyk szemináriumaira, akik megtanítottak a tudományos műhelymunka alapjaira. Kaczmarczyk lett a mesterem, ő volt doktori disszertációm témavezetője is. Csodálhattam Marian Jedlicki, Tadeusz Silnicki, Józef Matuszewski előadásainak összeszedettségét, ők tanították a történelmi segédtudományokat, és Michał Sczanieckit, aki bevezetett a szerkesztői munka rejtelmeibe.

A diploma megszerzése után a varsói tudósok bűvkörébe kerültem, a legnagyobb hatást Juliusz Bardach, Jan Baszkiewicz és Stanisław Russocki gyakorolta rám. Bardach, aki a Lengyel Népköztársaság első jogtörténésze volt, atyai gondoskodással vett körül, egyengette tudományos pályámat, nagyszerű tanácsadóm és első munkáim kritikus olvasója lett. Jan Baszkiewicz rendszer- és eszmétörténész belém oltotta azokat az alapelveket, amelyeknek meg kell felelnie a kutatonak, ha őszintén el szeretne jutni az igazsághoz. Stanisław Russocki mutatott be engem a nemzetközi tudományos porondon. Lehetővé tette például egy 1966-os rostocki konferencián, hogy megismerkedjem Bónis György magyar jogtörténésszel. Az 1960-as évek közepe táján megkaptam a lehetőséget, hogy kapcsolatba kerüljek a krakkói Jagelló Egyetemen Konstanty Grzybowski és Marek Sobolewski professzorokkal. Mindketten azt tanították, hogy miként kell a humántudományok hatalmas területén mozogni, hogyan kell átlépni a szakterületek alkotta gátakat, hogyan kell a kérdéseket a társadalmi hasznosság szempontjaiból vizsgálni, s végül hogyan lehet elkerülni a túlzott leegyszerűsítés csapdait.

Amikor külföldre kezdtem utazni, igyekeztem kapcsolatot létesíteni olyan német tudósokkal, akiktől sokat lehet tanulni. Két személyt emelnék ki közülük. Az első Werner

¹ Józef Pilsudski 1926-os hatalomra kerülését követően a gazdasági és a politikai élet megtisztítását, a zavaros állapotok orvoslását, azaz „szanálását” hirdette meg.

Jochmann (łuzycei származású), a Hamburgi Egyetem társadalomtörténeti professzora, nagy tudós és nagyszerű ember. Jochmann nem fogadta el otthoni környezete, mert nem értett egyet azzal, hogy Hitler nemzetiszocializmusa az első világháborús katasztrófa eredménye, úgy tartotta, hogy csupán egy epizód, mint sok más, és semmi több. A nemzetiszocializmus gyökereit a társadalmi válságban kereste, a 19. századi német ideológiában, az antiszemitizmus és a nacionalizmus fejlődésében. A másik Klaus Zernack, aki ma rangos történész Berlinben. Zernack is küzd a mítoszok és sztereotípiák ellen a német és a lengyel történetírásban egyaránt, s a lengyel történelem és az ezeréves lengyel–német kapcsolatok kiváló szakértője. Számos történész került ki keze alól, akik lengyel történelemmel foglalkoztak. A Zarnack-kal töltött idő a németországi, svájci és olaszországi szemináriumokon nagyon hasznos volt, mert meggyőződhettem arról, hogy Lengyelország története kívülről nézve nem mindig olyan, amilyennek a mi kutatásaink láttatják. Sokat köszönhetek a hazai kollégáimmal folytatott vitáknak, azoknak a kiemelkedő kutatóknak is, akik régóta halottak, és akiknek szövegeit buzgón tanultam. Közéjük tartozik Władysław Konopczyński és Friedrich Meinecke. Nagyon szerencsés voltam, hogy oly sokat tanulhattam tőlük.

Milyen kutatási témákkal kezdte a pályáját, s miért épp azokat választotta?

E területen is szerencsésnek mondhatom magam. A korszakban a tudományos életet, mint tudjuk, központilag irányították. Ez kifejezetten igaz volt a múlttal foglalkozó tudományokra, így a jogtörténetre is. A történettől azt várták, hogy az állam múltját a hatályos törvények prizmáján keresztül vizsgálja, a szocialista haza és a marxizmus mint „egyetlen helyes” ideológia igényeihez igazítsa azt. Keresték a demokratikus hagyományokat, elítélték a nemességet. A Második Köztársaság történetét alaposan felülvizsgálták, szovjet módra társadalom- és gazdaságtörténeti témákat ajánlottak, a külpolitika bemutatására új konstrukciókat kerestek, s különösen hangsúlyossá vált az orosz–lengyel és a szovjet–lengyel történelmi kapcsolatok kutatása. Ezek a témakörök elsőbbséget élveztek a jogtörténeti tárgyakban is, bár a tudományág presztízse magas volt, és a vezetők ügyesen és áldozatosan védekeztek a politikai céloknak alárendelt oktatással szemben. Aki ki akart törni e szorításból, annak számolnia kellett a problémákkal, kevés esélye volt az előléptetésre és arra, hogy publikálja a munkáit. Természetesen ez különösen a fiatal kutatókra vonatkozott, akik frissen kezdték akadémiai karrierjüket.

Azért említettem mindezt, mert engem az 1950–1960-as években megkíméltek attól, hogy tabutémákkal foglalkozzak. Felajánlották, hogy foglalkozzam a nemesi Lengyelország politikai rendszerével. Az egykori Köztársaság 17. és 18. századi politikai és jogrendszerét vizsgáltam, s szívesebben tanulmányoztam ezt, mert több, mint a bírósági rendszer vizsgálata. Munkám olyan kérdések körül forgott, amelyek pesszimizmust sugároztak, sebekben vájkáltak, megmutatták azt, ami rossz volt. Írtam a száz év nyomoráról, az állam sikertelen reformjairól, a túlburjánzott nemesi szabadságról és a mágnsi kormányzások történetéről, az ország kultúrájának hanyatlásáról és az államról, amely káoszba merült, az általános, nagy szejmről és a szejmikek (helyi parlamentek) kormányzásáról.

Szerettem volna a lengyel intézményeket összehasonlító módszerrel is vizsgálni, de nehéz volt külföldi könyvtárakba és levéltárakba eljutni. Folyton visszatértem a régi Lengyelország parlamenti intézményeinek kutatásához, de végül nem írtam meg a lengyel–litván unió szejmjének parlamenttörténeti szintézisét. Nagy szerepe volt ebben szervezeti jellegű tényezőknek.

1966-ban rám bízta a poznańi Adam Mickiewicz Egyetem Politika- és Jogtörténeti Tanszékének vezetését, így lettem az esztörténet kutatója. Nagyon sokat kellett dolgoznom, hogy vizsgálódásaim átfogják ezt az új résztudományt.

Pályája során melyek voltak a legfontosabb kutatási irányok, s mi határozta meg azt, hogy pont azokkal foglalkozott?

1973-ban hosszabb tanulmányútra mentem Nyugat-Németországba, ezután évtizedeken át nagy szorgalommal kutattam a német történelem kérdéseit. Írtam a Reichstag és a Landtag történetéről, a 19. századi német ideológiáról, amely az első világháborúhoz vezette az országot, majd a Weimari Köztársaság történetéről, amely villámgyorsan átváltozott Hitler Harmadik Birodalmává. A figyelmemet az állam rendszere mellett főként annak emlékeztetpolitikája kötötte le, melyet a kormányzók és kormányzottak összetett relációinak rendelkeztek alá. E kapcsolatok felfedezése és kutatása Lengyelországban komoly jelentőséggel bír. Ezért együttműködtem a Poznańban működő Nyugati Intézettel, részt vettem az UNESCO mellett működő Lengyel–Német Vegyes Bizottság történelem és földrajz tankönyvek kiadásával foglalkozó munkájában, majd közösen alakítottuk ki az Odera partján lévő Viadrina Egyetem (Frankfurt) struktúráját, részt vettem egy nagy lengyel–német projektben, amely a „Hagyomány és törekvés” címet viselte. Együtt dolgozom a Német Könyvtárral Poznańban. Tagja vagyok a Humboldt Polonorum Társaságnak.

Nagy figyelmet szenteltem az elmúlt években annak, hogy megírjam egykori mestereim és pályatársaim életrajzát, hiszen végeredményben az emberek alakították sorsunkat a múltban. Egy-egy jeles eseményhez vagy haláluk évfordulójához kötődve emléksorokat írtam róluk. Ilyen irányú érdeklődésem összegzése a tavalyi évben megjelent kötet *Az egyetem emberei az emlékezetemben* címmel. A munka nem mentes az önéletrajzi elemektől sem, de fő törekvésem mestereim tudományos eredményeinek és érdemeinek bemutatása volt. Természetes tehát, hogy közöttük túlsúlyban vannak a jogtörténészek, a parlamentarizmus történetének kutatói. A könyv nagy érdeklődést keltett a piacon, a közeljövőben várható a második kiadása.

A történészeket gyakran éri az a vád, hogy munkásságukkal olykor meg akarnak felelni az aktuális politikai hatalom elvárásainak. Az Ön pályája az 1950-es évek második felében indult. Érzett-e bármilyen elvárást a hatalom részéről, meg kellett-e felelni bármilyen politikai akaratnak?

Azt kérdezi, hogy miként kapcsolódik a történettudomány (beleértve a jogtörténetet és az alkotmánytörténetet) a politikához. Ezek a kapcsolatok soha nem tűnnek el, de egy totális államban ez különösen szoros viszony. A szocialista állam, élén a párttal, a múltban akarta megtalálni politikai legitimitását, a munkás–paraszt hagyományok folytonosságát. Nem csupán diktálták a megfelelő kutatási témákat, de a számukra kíváncsi eredményeket várták el ezekben a vizsgálatokban. Az utolsó negyedszázad nem változtatta meg ezt a paradigmát, de új prioritásokról döntött. Új „történelempolitika” jelent meg, amely nemcsak a múlt fehérfoltjait akarta megszüntetni, hanem új értékeket is fel akart tárni benne. Lengyelország története a keresztény Lengyelország története kell, hogy legyen, a hazafias értékek szuverén őrzője. Várjuk a keresztelő kultuszának feltámadását (idén ünnepeljük a kereszténység felvételének 1050. évfordulóját). Újrairják a lengyel–orosz/szovjet kapcsolatok történetét, és gyanakvással értékelik a lengyel–német kapcsolatokra vonatkozó kutatások eredményét. A hatóság ápolja a varsói felkelés kultuszát. Nincs kizárva, hogy bekövetkezik

az átvilágításpolitika új hulláma. A lengyel állam szuverén demokrácia kell hogy legyen. A jogtörténészek valamelyest az átalakítás oldalán állnak, mert gyenge maga a jogtörténeti közösség, sok mester már eltávozott, bekövetkeztek a generációs változások a humán környezetben, amelyeket a bürokratizálódás és a konformista attitűdök változása kényszerített ki. Kérem, bocsássa meg nyilatkozatom kritikus hangvételét; a kutatás szabadsága még mindig létezik a hazámban, de úgy tűnik, hogy egyre inkább veszélyeztetik ezt a szabadságot a humán világba becsempészett politikai tényezők.

Az utóbbi évtizedben látványosan csökken a nemzetközi érdeklődés Közép-Kelet-Európa története iránt. Mit gondol Ön erről a folyamatról?

Úgy látom, hogy Lengyelországban a Közép- és Kelet-Európa történetével foglalkozó kutatásokat elhanyagolják. De kérdezem: 1989 előtt jobb volt a helyzet? Igaz, sok kiváló munka jelent meg, csak néhány nevet említek ezek közül. Andrzej Walicki foglalkozott a 19. századi orosz filozófiai és politikai gondolkodással. Állandó értékkel bírnak Juliusz Bardach tanulmányai a litván jogról, s viszonylag érdekesnek tűnnek a Keleti Végek történetére vonatkozó kutatási eredményei is. Azonban nem gondolom, hogy a lengyel rendszer változása radikális változásokhoz vezetett volna. Nem rég interjút készítettem az általam szerkesztett Jogtörténeti Szemlében Krystyna Chojnicka eszmetörténésszel, aki a Jagelló Egyetem Közigazgatási és Jogi Karának dékánja, s a *A cár és a pravoszláv egyház*, illetve *Az orosz pravoszláv vallás Nagy Péter reformjaiban* című kiváló munkák szerzője. Megkérdeztem, mennyit köszönhet a lengyel elődök kutatásainak. Válaszként elmesélte, hogy amikor a Jagelló Könyvtárban kikérte a témára vonatkozó alapvető irodalmat, a könyvtáros felhozta a könyveket a raktárból, és tett melléjük egy kést, hogy azt használja a lapok felvágására, hiszen érintetlenek voltak.

Miért kezdett el behatóbban foglalkozni parlamentarizmus történettel? Vannak ennek ma is hasznosítható tapasztalatai?

A lengyel parlamentarizmusra vonatkozó kutatások a megismerés értékével bírnak, de társadalmi hasznossággal is, mert a szejm és a szejmik (helyi parlamentek) a régi Lengyelország politikai intézményei között központi szerepet tölthettek be. A Parlament ekkor nem kirakat volt, hanem valódi hatalommal bírt. A 17-18. század általános válságával ez a hatalom is zsugorodott ugyan, de ennek ellenére ekkor még a Képviselőház és a Szenátus akarata nélkülözhetetlen volt az állam működtetésében. Magyarország kivételével egyetlen európai országban sem játszott a parlament olyan fontos szerepet, mint a Lengyel–Litván Unióban. Annak kutatása, hogy hogyan is működött a Szejm, már önmagában tudományos rangot jelentett, s a tudományos életben komoly érdeklődés nyilvánult meg a téma iránt. A probléma az volt, és ezt ismételten hangsúlyozom kell, hogy hiányzott az európai kontextust figyelembevevő szintézis. Juliusz Bardach helyesen mutatott rá annak idején, hogy a habilitációs munkám teljesen más parlamentet mutatott volna be, ha összehasonlító perspektívában írtam volna le. Erre a Második Köztársaság parlamentje jó példa, hiszen kezdetben szélsőségesen demokratikus volt az 1921-es alkotmány alapján, majd lassan alárendelték a szanációs kormánynak.

A Lengyel Népköztársaság alatt a „néma” Szejm az ország kirakataként szerepelt, 1989 után pedig a pártharcok színterévé vált. A kérdés tehát továbbra is érvényes: érdemes-e azt kutatni, hogy milyen szerepet töltött be a régi parlament. Én úgy vélem, érdemes, de sokkal több összehasonlításra van szükség. Ma ismét átalakulóban van Lengyelország, nehéz meg-

jósolni, hogy a közeljövőben milyen irányt vesz a politikai rendszer. Azt még nem tudom, hogy a szuverén demokrácia programjában – amellyel kapcsolatban oly szívesen, de nem tudom, hogy helyesen hivatkoznak-e a magyar mintára – helye lesz-e a hatalmi ágak szétválasztásának, az egyensúly megtartásának, s hogy a törvényhozó hatalom alá lesz-e rendelve a végrehajtó hatalomnak.

Magyarországon most indult egy program, amelynek célja egy parlamenti tudástár felépítése. Ebben 1526-tól napjainkig össze kívánják gyűjteni az országgyűlési követeket, képviselőket, mindegyikükre vonatkozóan terveznek egy adattárat, s mindehhez hozzá kívánják kapcsolni digitalizált formában az országgyűlések és képviselők munkájára vonatkozó forrásanyagot. Léteznek-e forráskiadások a lengyel parlamentarizmus történetének bármely időszakára vonatkozóan.

Örömmel hallok, hogy Magyarországon is megkezdtek az anyaggyűjtést egy parlamenti tudásbázis létrehozásához. Lengyelországban a második világháború előtti években kezdték el ezt a munkát. Kezdeményezője a Jagelló Egyetem kiváló történésze, Władysław Konopczyński volt. Ő szerkesztette *A lengyel szejmek kronológiáját 1493–1793 között* című nagy munkát. Összegyűjtötte a királyi leiratokat, küldöttségeket, az országgyűlések dátumait, a diéta idejét, a képviselőház elnökeinek nevét, az alkotmány elfogadásának időpontját, a szejm előtti szejmikek dátumait. Az adattár tartalmazza a parlamenti viták megelőző konföderációs és szenátori tanácsi viták adatait, és ami a legfontosabb, a parlamenti naplók tárolási helyét. Az adatházist a Lengyel Tudományos Akadémia krakkói székhelyén nyomtatták, ez volt a minta. A háború után poznańi kutatók, akik a lengyel Szejm történetén dolgoztak (Jan Wąsicki, Zbigniew Radwański, Henryk Olszewski), kiegészítették Konopczyński adatait, de néhány év elteltével a hasznos vállalkozás abbamaradt. A Lengyel Népköztársaság idejéből maradtak jó vagy kevésbé jó forráskiadványok, amelyek a nagy-parlament és a helyi parlamantek naplóit tartalmazták. Ez nagyon értékes anyag, amely lehetővé teszi, hogy megismerjük a régi lengyel állam szerkezetét. Szívesen venném, ha a magyar kutatók, akik a magyar parlamenti tudásbázison dolgoznak, eredményeiket bemutatták a Jogtörténeti Szemle hasábjain. A lehető leggyorsabban megjelentetjük az anyagot, tudva annak tudományos hasznosságát.

Kutatásait, tudományos eredményeit be tudta-e építeni az oktatásba? Vannak-e tanítványai? Ha igen, kik, s pár mondattal mutassa be őket!

Poznańban már nincsenek a szejmkutatásnak követői. A régi mesterek halála után nincs érdeklődés a téma iránt. Az utolsó bástya a parlamentarizmus történetének kutatásában Krakkóban található. Akik a pályán maradtak, alkotmánytörténészek, valamint politológusok, az ő munkáik azonban gyakran alárendelődnek a jelenlegi politika elvárásainak. A tanítványaim sokkal inkább eszmetörténészek, a politika történetével foglalkoznak, kevésbé jogtörténészek. Maria Zmierzczak a legtehetségesebb közülük, a 20. század eszmerendszereinek (liberalizmus, totalitarizmus) szakértője. Przemysław Krzywoszyński munkája eredményeként – amelyben a modern világ népszavazásait vizsgálta – jogot nyert arra, hogy előadásokat tarthasson az egyetemen. Jerzy Ochmański egészségügyi joggal foglalkozik. Talán ők a legfontosabbak a tanítványok sorában.

Milyen tervei vannak a jövőre vonatkozóan?

A korom és az egészségi állapotom miatt hosszútávú terveket szőni már kockázatos vállalkozás. 2015-ben lemondtam a Jogtörténeti Szemle szerkesztéséről. Novemberben a Poznańi Egyetem ünnepélyes keretek között megújította doktori címemet, és ezzel ünnepélyesen elbúcsúztatott. A varsói Humántársadalmi Egyetem professzora vagyok (ez az első magánegyetem Lengyelországban), így kéthetente két napra fel kell utaznom a fővárosba. Részt veszek a Lengyel Tudományos Akadémia szervezési munkáiban. Alkalmi szövegeket írok, és végre talán lesz időm és lehetőségem befejezni az 1960-as években elkezdett művemet, *A rendi képviselők Európában* című jogtörténeti munkát. Remélem, lesz még időm befejezni.

Köszönjük a beszélgetést, további szakmai sikereket és jó egészséget kívánunk!

2016. január–február

Az interjút készítette és fordította: KAROL BIERNACKI és ROTÁR KRISZTINA